

Марія ВАЩИШИН

доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Львівського державного університету фізичної
культури
ім. І. Боберського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5588-7716>
e-mail: mary.vashchyshyn@gmail.com

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАННЯ РФ ЕКОЛОГІЧНИМ АГРЕСОРОМ

Понад рік триває активна фаза російсько-української війни. Значна частина території України окупована і досі залишається зоною бойових дій. У цій війні Україна вже втратила десятки тисяч своїх громадян, не тільки військових, але й цивільних. Крім того, суттєво знищена енергетична й транспортна інфраструктура нашої держави, зруйновані й спалені міста, збезлюдніли села, а мільйони жінок з дітьми перетнули український кордон, щоби знайти прихисток у інших країнах. Через постійні обстріли прикордонних територій багато виробництв вимушені були релокуватися у більш безпечні регіони заходу та центру України.

Водночас існує проблема, про яку наразі нечасто згадують – руйнація довкілля України. Найбільше страждає повітря: за 12 місяців повномасштабного вторгнення РФ в атмосферу потрапило понад 42 мільйони тонн парникових газів. Вочевидь російсько-українська війна загострює проблему глобального потепління, адже масштабні та постійні викиди парникових газів і знищення лісів є каталізаторами кліматичних змін.

Станом на січень 2023 р. за даними, оприлюдненими Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, загальна сума збитків, завданих довкіллю України внаслідок воєнної агресії РФ, наразі складає 46 мільярдів доларів, з них 27 мільярдів – це забруднення повітря, спричинене лісовими

пожежами й атаками на об'єкти енергетичної інфраструктури, внаслідок чого згоріло вже понад 680 тисяч тонн нафти й пального. Екологічна шкода, завдана ґрунтам України, оцінена у 18 мільярдів доларів. Також спеціалісти Державної екологічної інспекції України розрахували суму збитків, внаслідок російської агресії на території України за забруднення, засмічення вод та самовільне користування водними ресурсами на суму понад 55,7 мільярдів гривень.

Від російсько-української війни катастрофічних збитків зазнає також біорізноманіття. Під загрозою повного зникнення перебувають 20 видів ендемічних рідкісних рослин, що зростають винятково в районах інтенсивного ведення бойових дій. На сьогодні за даними Міндовкілля України війна завдала шкоди третині усіх об'єктів природно-заповідного фонду України – майже повністю знищено 160 об'єктів ПЗФ України на території понад 11 тис. га. Тільки у межах окупованої Херсонської області знаходиться 10 % території природно-заповідного фонду України. Ця ситуація потребує вжиття заходів щодо невідкладного виявлення наявних техногенних екологічних проблем, спричинених війною, широкого оприлюднення рівня небезпеки та розроблення детального плану ліквідації кожної з проблем.

У зв'язку зі збройною агресією РФ та господарською діяльністю цієї країни на тимчасово окупованій території України потерпають водно-болотні угіддя міжнародного значення. РФ створює перешкоди для повноцінної реалізації Азово-Чорноморської Рамсарської регіональної ініціативи у зв'язку з незаконною тимчасовою окупацією Кримського півострова, прилеглих акваторій Чорного та Азовського морів, де зосереджена значна кількість водно-болотних угідь міжнародного значення, що включені до Списку бюро Рамсарської конвенції. Уряд України відзначив, що повноцінна співпраця країн у регіоні Чорного та Азовського морів можлива лише після деокупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також повного відновлення територіальної цілісності України¹.

¹ Про делегацію Уряду України для участі в тринадцятій Конференції договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних ітахів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2018 р. № 780-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.02.2023).

Крім того через війну з Росією в Україні заміновано понад 175 тисяч кв. кілометрів, що становить третину території нашої держави. Відтак Україна стала найбільш замінованою країною світу (до того сумний рекорд першості в цьому належав Камбоджі). Для повного очищення українських територій від вибухонебезпечних предметів потрібно щонайменше 7 років.

Ще до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну МБФ «Екологія-Право-Людина» наголошував на тому, що Україна потребує допомоги з боку міжнародного співтовариства, щоби оцінити екологічну шкоду від воєнних дій та розпочати роботи з відновлення довкілля¹. У результаті детального аналізу техногенних проблем у межах тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей О. Ю. Ілларіонов² ще у 2020 р. не виключав можливості оголошення цих територій зонами екологічного лиха. З того часу масштаби екологічної шкоди, заподіяної Україні внаслідок війни, щодня катастрофічно зростають. Існує постійна загроза застосування хімічної, та й навіть ядерної зброї.

Загалом експерти окреслюють перелік найбільш безсумнівних випадків шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу України внаслідок винятково бойових дій армії окупантів: пожежі, що вже охопили понад 100 тис. га території України, з них половина – лісові пожежі; вирубування лісів і використання деревини для зведення фортифікаційних споруд; забруднення, засмічення і ерозія ґрунтів, спричинених вибухами снарядів та просуванням військової техніки; забруднення водоїм, зокрема, вод Чорного та Азовського морів від паливно-мастильних матеріалів і затоплення військових суден, цілеспрямоване або ж випадкове руйнування гребель і дамб на водосховищах; забруднення атмосферного повітря продуктами вибухового походження; прицільні влучання в нафтосховища та нафтопереробні заводи і вигорання наявних там нафтопродуктів;

¹ Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству. Львів. 2015. С. 63.

² Ілларіонов О. Донбас на порозі техногенної катастрофи: еколого-правові аспекти. Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 листопада 2020 р., м. Київ). Київ, 2020. С. 92-104.

викиди у атмосферне повітря канцерогенних вуглеводнів та інших продуктів горіння внаслідок влучання у об'єкти хімічної промисловості; накопичення величезної кількості відходів руйнації у вигляді будівельного сміття, транспортних засобів та військової техніки; замінування ділянок суші та акваторій; задимлення, шумове забруднення; акустичні травми тварин, зокрема, масова загибель червонокнижних дельфінів (понад 3 тис) у Чорному морі внаслідок систематичної гідролокаційної роботи військових підводних суден РФ; знищення інших видів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги; накопичення величезної кількості відходів біологічного походження через вимушений забій тварин і птиці внаслідок відсутності електропостачання; знищення або ж суттєве руйнування об'єктів та території природно-заповідного фонду та загальні значні втрати біорізноманіття.

Оперативним штабом при Державній екологічній інспекції України вдалося задокументувати понад 2300 злочинів проти довкілля. Офіс генерального прокурора України розпочав кримінальне провадження щодо факту обстрілу греблі Каховської ГЕС за ч.1 ст. 483 Кримінального кодексу України про порушення законів та звичаїв війни. За даними правоохоронців, внаслідок обстрілу російськими військовими греблі Каховської ГЕС зазнав пошкодження її затворний механізм, що вплинуло на рівень води у Каховському водосховищі та річці Дніпро, який продовжує постійно знижуватися. Екологічна ситуація у водоймі призводить до загибелі водних біоресурсів, що може загрожувати зривом нересту навесні 2023 р.

Варто віддати належне, що від початку великої війни ці та інші екологічні проблеми постійно є на порядку денному в профільному Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України й аналізуються фахівцями-екологами, а останнім часом – і представниками еколого-правової науки. Зауважимо, що в національній еколого-правовій доктрині впливи надокілля і наслідки воєнних дій, як правило, поділяють на безпосередній опосередковані, актуальні й відтерміновані у часі, кожен із яких охоплює наступні напрями: а) пряме руйнування ландшафтів, екосистем, природних оселищ, популяції рослин і тварин; б)

загрози і ризики техногенних катастроф, спричинених воєнними діями (руйнування промислових об'єктів, інфраструктури тощо); в) руйнування й забруднення агроландшафтів, виведення з обігу сільськогосподарських земель, порушення природних систем життєзабезпечення і природних послуг, з чого безпосередньо випливають ризики для продовольчої безпеки тощо; г) загрози життю і здоров'ю людини, що виникають як через руйнування природних екосистем, так і внаслідок техногенних катастроф, обмеженого доступу до природних ресурсів, забруднення атмосферного повітря і води, загрози спалаху епідемії тощо. Таким чином, війна порушує базові принципи екологічної справедливості, посилюючи несправедливість у всіх її проявах¹. Війна руйнує екологічні зв'язки, а на відновлення довкілля потрібні десятки років.

Харківські науковці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого наголошують, що забруднення довкілля внаслідок воєнних дій: 1) призводить до погіршення якісного стану екосистем і природних об'єктів на тривалій період після припинення воєнного конфлікту, адже зменшується доступ до якісної питної води, втрачається родючість ґрунтів; 2) несе загрозу продовольчій безпеці населення України і світу; 3) зачіпає не одне покоління людей і поширюється за межі території бойових дій, а отже, може мати транскордонний вплив, міжнародний масштаб².

Усталений міжнародний порядок базується на засадах правомірної і допустимої міжнародним публічним правом поведінки держав у рамках поваги до державного суверенітету, прав та інтересів протилежної сторони, міжнародно-правових принципів та вимог справедливості. Мирне врегулювання міжнародних суперечностей, як наголошує В. А. Гринчак, є основним принципом міжнародного права, а у поєднанні з

¹ Гардачук Г. Війна і довкілля. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/denukrayiny/viyna-i-dovkillya> (дата звернення: 29.01.2023).

² А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова. Формування еколого- і кліматично-правової політики в умовах російської військової агресії: нові доктринальні підходи. Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд.2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана : МОП України, Нац. юрид. ун-тім. Ярослава Мудрого, каф. екол. права, каф. права Європ. Союзу, Рада молодих вчених. Харків, 2022. С. 12.

забороною застосування сили – є підґрунтям міжнародних відносин, позаяк стосується їх найважливіших аспектів¹. Однак усіма цими принципами міжнародного права знехтувала недодержава РФ, захоплюючи території суверенної України внаслідок неспровокованого вторгнення, руйнуючи все на своєму шляху, застосовуючи тактику «випаленої землі» у буквальному сенсі.

Особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції». Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету країни, тож коли РФ заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань України поважати та дотримуватися суверенітету РФ немає.

Водночас потрібно враховувати, що у цивілізованому світі відносини формуються у правовому полі, тому й реакція інших держав на агресію РФ повинна ґрунтуватися на нормах і принципах міжнародного права. Забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес її реалізації. У такому випадку здійснення або реалізація – це практичне втілення міжнародно-правових норм у фактичній діяльності суб'єктів міжнародного права². У цьому контексті важливо з'ясувати міжнародно-правові підстави визнання РФ порушником норм міжнародного гуманітарного та міжнародного екологічного права. Це, своєю чергою, дасть змогу визнати РФ державою-екологічним агресором та розраховувати на відшкодування Україні екологічної шкоди у вигляді репарацій за зруйновані та знищені природні й культурні ландшафти.

У основі сучасного підходу до розуміння причин, змісту та наслідків шкоди, завданої навколишньому природному

---

¹ Грипчак В. Дипломатичні засоби мирного врегулювання міжнародних суперечностей (міжнародно-правові аспекти). Львів, 2012. С. 3–4.

² Гавердовський А. С. Імплементация норм международного права. Киев, 1980. С. 47–48.

середовищу внаслідок воєнних дій, повинен бути покладений фундаментальний принцип міжнародного права навколишнього середовища – заборони воєнного використання засобів впливу на довкілля, окреслений Конвенцією про заборону воєнного, чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.¹, і Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., котрі є базовими конвенціями міжнародного гуманітарного права, що повинні застосовуватися під час воєнних конфліктів. Водночас варто зауважити, що вищезгадані міжнародно-правові положення за своєю юридичною природою є нормами-принципами та нормами-деклараціями, оскільки ці конвенції не передбачають можливості застосування міжнародно-правового примусу до порушників цих норм. Тому вони повинні враховуватися в комплексі з іншими нормами міжнародного права.

Принцип заборони воєнного використання засобів впливу на довкілля передбачає обов'язок держави при веденні воєнних дій дбати про «захист навколишнього середовища від значних, довготривалих і серйозних збитків» (ст. 55 Протоколу) і заборону використання методів, чи засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти, чи можуть заподіяти збитки навколишньому середовищу, а також свідоме управління «природними процесами – динамікою, складом чи структурою Землі, включаючи її біологічне різноманіття, літосферу, гідросферу і атмосферу, чи космічний простір» (ст. 2 Конвенції) з метою заподіяння збитків збройним силам противника, цивільному населенню держави-суперника, її містам, промисловості, сільському господарству, транспортним і комунікаційним мережам чи природним ресурсам. Яскравим прикладом порушення Росією цих норм є декілька влучань у дамбу Каховського водосховища. Крім того, 13 лютого 2023 року російські військові відкрили шлюзи Каховського водосховища, через які катастрофічно швидко витікає вода: існує загроза безпеці Запорізької АЕС, адже знижується рівень води в технологічній водоймі, що використовується для охолодження її реакторів; виникає проблема зі зрошенням сільськогосподарських

¹ Соколова Н. Природная среда как объект защиты международного гуманитарного права. *International Law*. 2010. № 3. С. 65.

угідь та суттєвим скороченням рибних запасів, що за прогнозами експертів може сумарно складати до 2 тис. тонн риби.

Крім того, до міжнародно-правових документів, що спрямовані на запобігання негативного впливу на довкілля, також належать конвенції про заборону застосування різноманітних видів озброєння: Протокол III «Про заборону чи обмеження застосування запалювальної зброї» до Конвенції про заборону чи обмеження застосування конкретних видів озброєння, які можуть завдавати надмірні ушкодження чи мають невибіркову дію 1980 р., конвенції про роззброєння, документи «права Гааги» та деякі інші міжнародні договори.

Як відомо, Росія офіційно не оголошувала війни Україні, назвавши війну «спеціальною військовою операцією». Вона надалі залишається постійним членом Ради Безпеки ООН, хоча завданням цього органу відповідно до статті 24 Статуту ООН є підтримка міжнародного миру і безпеки, запобігання війнам та сприяння ефективному мирному міжнародному співробітництву. РФ десятий рік веде жорстоку війну з Україною та цинічно блокує рішення РБ ООН про визнання її державою-агресором і спонсором тероризму.

На відміну від інших органів, тільки Рада Безпеки ООН має право ухвалювати рішення, обов'язкові для виконання всіма членами ООН. До складу РБ ООН упродовж 1945–63 рр. входили 11 країн, з яких 5 (США, СРСР, Велика Британія, Китай, Франція) були постійними членами із правом вето. Після збільшення кількості країн-членів Організації Об'єднаних Націй у 1963 р. РБ ООН була розширена до 15-ти членів: 5-ти постійних та 10-ти непостійних членів, які обираються на 2 роки Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй за критеріями участі країн-кандидатів у підтриманні міжнародного миру та безпеки, досягненні інших статутних цілей ООН, а також відповідно до принципу справедливого географічного представництва.

Статут ООН надає РБ ООН право не лише розглядати актуальні питання міжнародної безпеки, а й приймати рішення щодо запровадження санкцій, проведення миротворчих операцій, організації заходів превентивної дипломатії. Право вето, яким володіють постійні члени РБ ООН, в умовах гострих міжнародних

криз часто паралізує роботу ООН. Позаяк для прийняття рішення необхідно 9 голосів (причому без вето постійних членів) із 15-ти, то консенсусу великих держав для цього недостатньо. Отже, непостійні члени РБ ООН де-факто мають колективне право вето. Після розпаду СРСР у грудні 1991р. його наступником у статусі постійного члена РБ ООН стала РФ, однак окремого рішення щодо цього не приймалося і в Статуті постійним членом РБ ООН досі згаданий СРСР. МЗС України веде дипломатичні переговори щодо позбавлення членства РФ у РБ ООН у зв'язку з порушенням процедури вступу до цієї універсальної міжнародної організації згідно Статуту ООН, тому що рішення щодо позбавлення членства РФ через воєнну агресію блокується самою Росією.

Україна як одна з держав-засновниць ООН двічі обиралася непостійним членом РБ ООН – 1948–1949 рр. та 2000–2001рр. Обидва рази Україна підтримувала ініціативи, спрямовані на зміцнення миру та міжнародної безпеки. Після проголошення незалежності активна участь у миротворчих операціях ООН перетворила Україну на одну з найбільш активних держав у системі Об'єднаних Націй. Україна підтримує ініціативи, спрямовані на реформування РБ ООН, зокрема збільшення кількості постійних держав-членів РБ ООН. Але цей процес заблокований, адже країни – регіональні лідери – наполягають на обмеженні права вето, а постійні члени РБ ООН – проти цього.

Більш гнучкою і радикальною в прийнятті рішень, аніж ООН, є Рада Європи, яка задіяла всі можливі механізми для реагування на агресію РФ як однієї з держав-членів РЄ проти іншої – України. Україні вдалося якнайшвидше заручитися підтримкою держав-членів РЄ і вже 25 лютого 2022 р. відбулося засідання Спільного Комітету міністрів Ради Європи та Парламентської асамблеї Ради Європи з метою обговорення застосування процедури позбавлення РФ прав участі в статутних органах РЄ відповідно до статті 8 Статуту Ради Європи. Відтак 15 березня 2022 р. депутати ПАРЕ проголосували за виключення Росії з Ради Європи.

Згідно з резолюцією Комітету міністрів Ради Європи № (2022) 2 РФ за агресію проти України перестала бути членом Ради Європи з 16 березня 2022 р. Ухвалення цієї резолюції мало

серйозні правові та фінансові наслідки для Росії, позаяк через втрату членства РФ перестала бути учасником усіх Розширених угод Ради Європи. Під час Другої частини сесії 2022 р. ПАРЄ ухвалила ще дві резолюції і рекомендації – «Наслідки продовження агресії Російської Федерації проти України: роль і відповідь Ради Європи» та «Агресія Російської Федерації проти України: забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та інші міжнародні злочини».

Ключовим положенням цих документів є, зокрема, визнання юридичної необхідності створення *ad hoc* міжнародного кримінального трибуналу для розслідування та покарання за злочин агресії, скоєний політичним і військовим керівництвом РФ, оскільки постійно діючого суду у цій сфері не існує. Важливим є також визнання легітимним використання активів громадян РФ, на яких накладено санкції, у зв'язку з агресією РФ проти України, після їх остаточної конфіскації, для відшкодування будь-якої шкоди Україні та її громадянам внаслідок агресії РФ.

Ці резолюції є вагомою передумовою для ухвалення подальших рішень РЄ та інших європейських та міжнародних інституцій щодо визнання РФ державою-агресором, зокрема, екологічним агресором та звинувачення РФ у порушенні загальновизнаних принципів міжнародного права, що може слугувати підставою для визначення компенсаторних механізмів відшкодування Росією заподіяних Україні збитків, у тому числі, й завданих довкіллю.

Важливим і надзвичайно актуальним завданням сучасної еколого-правової доктрини та правозастосовної діяльності України є розроблення ефективного механізму визначення шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу внаслідок воєнних дій РФ проти України та можливих і дієвих способів репарації завданих збитків. Репарації (від лат. *perago* – відновлювати) передбачають повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу¹.

Росія має платити репарації за все, що зруйнувала. Одним із джерел фінансування є закордонні активи РФ та підсанкційних

¹ Словник іноземних слів. Головна редакція УРЕ. Київ. 1974. С. 584.

російських бізнесменів. Як заявив представник Єврокомісії Крістіан Віганд, станом на кінець червня 2022 р. країни ЄС наклали арешт на яхти, вілли, нерухомість та інше майно російських олігархів на €12,5 млрд. За даними Міністерства юстиції України ще \$350 млрд. становлять заблоковані в Європі активи Центробанку РФ. Загалом оцінка арештованого майна російських бізнесменів сягає \$1 трлн¹. Тому важливо сформувати міжнародно-правову базу стягнення цих коштів на користь України.

Вважаємо, що юридичний механізм визначення та відшкодування екологічної шкоди, завданої природному середовищу України внаслідок воєнної агресії РФ, повинен охоплювати такі компоненти: 1) міжнародні конвенції, що є основою міжнародно-правової відповідальності РФ за порушення вимог міжнародної безпеки та миру; 2) багатосторонні природоохоронні угоди, що встановлюють заборону воєнного, чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля; 3) національна правова база, що є підставою розрахунку екологічних збитків і втрат від збройної агресії РФ; 4) інституційну складову становить Державна екологічна інспекція України та її Оперативний штаб, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Спеціалізована екологічна прокуратура Офісу Генерального прокурора України; 5) функціональна складова передбачає проведення державного екологічного контролю, постійного моніторингу довкілля та його природних компонентів, збору доказової бази та належної фіксації фактів заподіяння екологічної шкоди; 6) залучення закордонних експертів та інші форми міжнародного співробітництва для оцінювання та верифікації розмірів шкоди, завданої довкіллю України в умовах війни, а також здійснення поструйнаційного моніторингу; 7) підготовка позовів до міжнародних юрисдикційних органів про відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу України внаслідок воєнної агресії РФ; 8) ініціювання Україною

---

¹ Російські окупанти зруйнували половину Ірпіня: як технології допомогли оцінити збитки. URL: <https://forbes.ua/inside/rosiyski-okupanti-zruynuvali-polovinu-irpenya-yak-tehnologii-dopomogli-otsiniti-zbitki-u-922-mln-08072022-7062> (дата звернення: 13.02.2023).

роботи квазісудових утворень *ad hoc* (Компенсаційного комітету та Компенсаційної комісії ООН для встановлення та відшкодування екологічної шкоди, завданої РФ в російсько-українській війні); 9) залучення коштів міжнародних фондів, міжнародних організацій та окремих держав до відновлення довкілля у повоєнний період¹.

Не лише у воєнний, але й навіть у мирний період застосовується принцип міжнародно-правової відповідальності держав за шкоду, заподіяну довкіллю. Низкою міжнародно-правових норм і принципів, зокрема, принципом 21 Стокгольмської декларації 1972 р., ст. 194 Конвенції ООН з морського права 1982 р., ст. 3 Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 р. і ст. 2 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища й розвитку 1992 р. передбачено обов'язок держав згідно Статуту ООН і принципів міжнародного права забезпечувати, щоби діяльність, яка здійснюється під їхньою юрисдикцією чи контролем, не завдала збитків навколишньому середовищу інших держав чи районів, що знаходяться за межами національної юрисдикції. Як наголошує М. О. Медведєва, джерелом сучасного принципу відповідальності держав за шкоду навколишньому середовищу є міжнародний звичай, згідно з яким держави повинні утримуватися від дій, які можуть спричинити шкоду за межами їх юрисдикції².

Держави зобов'язані відшкодувати збитки, завдані навколишньому природному середовищу як внаслідок порушення ними своїх міжнародних зобов'язань, так і в результаті діяльності, не забороненої міжнародним правом. При цьому варто розмежовувати ці форми заподіяння екологічної шкоди: міжнародна відповідальність за протиправну поведінку (негативна, ретроспективна відповідальність) англійською мовою позначається терміном *responsibility*, а шкода, заподіяна внаслідок не забороненої міжнародними нормами правомірної поведінки

¹ Ващипин М. Я. Юридичний механізм визначення екологічної шкоди та його особливості в умовах воєнної агресії РФ проти України. *Право України*. 2022. № 6. С. 66.

² Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. Київ, 2012. С. 128.

(позитивна, перспективна відповідальність) має назву liability. В українському законодавстві обидві ці форми охоплюються єдиним поняттям «відповідальність».

Аналізуючи доктрину міжнародного права, М. О. Медведєва виділяє наступні «випадки відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища, які врегульовані міжнародним правом»: 1) міжнародно-правова відповідальність (відповідальність держав, англ. – international responsibility) – настає за порушення міжнародно-правового зобов'язання держави, що полягає у протиправній дії чи бездіяльності держави на порушення вимог природоохоронних угод чи звичаєвих норм міжнародного права; 2) відповідальність держави за діяльність, не заборонену міжнародним правом (англ. – responsibility for harm alone або international liability) – настає незалежно від наявності вини за умови спричинення екологічної шкоди і може бути суворою і абсолютною; 3) цивільна відповідальність приватних осіб згідно з міжнародним правом (англ. – civil liability) – настає незалежно від наявності вини за умови спричинення екологічної шкоди і є суворою; кримінальна відповідальність приватних осіб згідно з міжнародним правом (англ. – criminal responsibility) – настає за вчинення міжнародних екологічних злочинів і регулюється міжнародним кримінальним правом¹. Спільною ознакою усіх цих проявів міжнародно-правової відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища є небезпечний для довкілля характер поведінки суб'єкта (держави чи особи), а також її матеріальний вираз у формі заподіяння екологічної шкоди, причому така шкода є завдана довкіллю (екосистемам, природним комплексам чи природним ресурсам), а не людям.

У міжнародному праві загалом не передбачено відповідальності держав за протиправну поведінку фізичних або юридичних осіб, однак держави зобов'язані вживати організаційно-правових заходів щодо забезпечення відповідного контролю за діяльністю цих осіб у межах своєї територіальної юрисдикції, а також забезпечувати попередження та припинення їхньої протиправної поведінки і притягувати їх до юридичної

¹ Там само, С. 126.

відповідальності згідно норм національного права. І лише у випадку порушення такого зобов'язання сама держава може бути притягнена до міжнародно-правової відповідальності.

Варто зауважити, що оборонні дії української армії також завдають шкоди навколишньому, зокрема, морському середовищу. Тож чи не загрожує це санкціями міжнародно-правової відповідальності для нашої держави? У міжнародній судовій практиці сформувалася з цього приводу така позиція: «держави не позбавлені можливості використовувати своє право на самооборону відповідно до норм міжнародного права через існуючі зобов'язання щодо захисту навколишнього середовища. Однак держави зобов'язані брати екологічні міркування до уваги, оцінюючи, що є необхідним і пропорційним при досягненні законних воєнних цілей»¹.

З цього приводу М. О. Медведєва наголошує, що протиправність діяння буде виключатися, якщо воно є законним заходом самооборони, застосованим відповідно до Статуту ООН, навіть у випадку заподіяння значної транскордонної шкоди². Питання застосування сили на підставі принципу необхідності є досить дискусійним у сучасній науці міжнародного права з огляду на те, що Статут ООН передбачає лише два правомірні випадки застосування сили – самооборона та дії під керівництвом РБ ООН³. Без сумніву можна констатувати, що українська армія протидіє неспровокованій збройній агресії РФ і застосовує силу винятково у цілях оборони, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, відтак до нашої держави не повинні застосовуватися санкції міжнародно-правової відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу внаслідок воєнних дій ЗСУ.

Серед міжнародно-правових документів, що можуть бути застосовані у випадках визначення шкоди, завданої довкіллю України внаслідок бойових дій РФ і слугуватимуть підставою для звернення нашої держави до міжнародних юрисдикційних

¹ Legality of the threat or use of nuclear weapons. Advisory opinion of the International Court of Justice. *Report of Judgments, Advisory Opinions and Order*. № 8. July 1996. P. 242.

² Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти... С. 132.

³ Keiver M. The Pacific salmon war: The defense of necessity revisited. *Dalhousie Law Journal*, 1998. № 21. P. 408–428.

інституцій про репарації, варто окремо згадати Конвенцію про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція 1992 р.) з чотирма протоколами до неї, Конвенцію про охорону й використання транскордонних водотоків і міжнародних озер та Протокол до цієї Конвенції з проблем води і здоров'я 1999 р. Ці Конвенції зобов'язують нашу державу інформувати інші держави про загрози транскордонного забруднення водотоків та морів від воєнної агресії РФ, спільно з ними розробляти план заходів щодо захисту цих водних об'єктів. Оскільки Україна не має доступу до значної частини узбережжя Чорного і Азовського морів через їхню окупацію і контроль над ними армією загарбника, то необхідно залучати можливості держав-партнерів (Туреччини, Румунії, Болгарії, Грузії) та їхніми силами здійснювати вимірювання стану забруднення, документувати факти завданої шкоди водному середовищу. Згодом Україна зможе подати позов і захищати свої доквілліві інтереси, використовуючи цю доказову базу у міжнародному арбітражі.

Обидві вищезгадані Конвенції передбачають функціонування спеціальних органів, відповідальних за її дотримання. Так, для цілей Бухарестської конвенції Договірні сторони створили Комісію по захисту морського середовища, або ж як її ще називають – Чорноморську комісію (ст. XVII Конвенції), штаб-квартира і Секретаріат якої перебувають у Стамбулі, а Конвенція про транскордонні водотоки передбачає вирішення спорів, що виникають з питань її порушення, шляхом створення Арбітражного суду, а також можливість передачі спору на розгляд Міжнародного Суду (Додаток IV Конвенції та ст. 20 Протоколу).

Сторонами Конвенції про захист Чорного моря від забруднення є Україна, Республіка Туреччина, Грузія, Болгарія, Румунія і Російська Федерація, які повинні враховувати негативний вплив забруднення у своїх внутрішніх водах на морське середовище Чорного моря. Ця конвенція у статті XVI визначає, що Договірні Сторони несуть відповідальність за виконання своїх міжнародних зобов'язань щодо захисту і збереженню морського середовища Чорного моря. При цьому кожна Договірна Сторона приймає норми і правила щодо відповідальності за шкоду, заподіяну

фізичними або юридичними особами морському середовищу Чорного моря в районах, над якими вона здійснює відповідно до міжнародного права свої суверенітет, суверенні права або юрисдикцію.

Також Договірні Сторони забезпечують, щоб у їхніх правових системах була передбачена можливість оперативного одержання належної компенсації або іншого відшкодування втрат заподіяних забрудненням морського середовища Чорного моря, що їм заподіяли фізичні або юридичні особи, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Договірні Сторони Бухарестської конвенції співпрацюють у розробці і узгодженні своїх законів, правил і процедур щодо відповідальності, оцінки і компенсації шкоди, заподіяної забрудненням морського середовища Чорного моря для того, щоби максимально забезпечити охорону і захист від забруднення Чорного моря в цілому¹. Україна повинна використати потенціал та інструментарій цієї Конвенції для компенсації шкоди, заподіяної РФ забрудненням морського середовища Чорного моря у внутрішніх водах і територіальному морі України.

І хоча Бухарестська Конвенція не застосовується до будь-яких військових кораблів, військоводопоміжних суден, до інших суден або літальних апаратів, що належать державі або експлуатуються нею та використовуються лише для урядової некомерційної служби, однак кожна Договірна Сторона шляхом вжиття належних заходів, що не завдають шкоди експлуатації таких суден або літальних апаратів, що належать їй або експлуатуються нею, повинна забезпечити, щоб такі судна або літальні апарати діяли, наскільки це практично можливо, у відповідності до цієї Конвенції (ст. IV Суверенний імунітет)².

Для відшкодування екологічної шкоди, завданої територіям Смарагдової мережі, що охороняються відповідно до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція 1979 р.), а таких біотопів (оселищ)

---

¹ Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція 1992 р.); Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text (дата звернення: 15. 02. 2023).

² Там само.

в Україні вже налічується 377, може бути використаний механізм функціонування Постійного комітету Бернської конвенції та урегулювання суперечок Арбітражем, рішення якого є остаточним і має обов'язкову силу (ст. 18 Конвенції)¹. Нещодавно, в грудні 2022 р. у Бернській Конвенції про охорону дикої флори й фауни в Європі було обмежено участь Білорусі. Це стало можливим завдяки успішній роботі української делегації та заяві від України, підготовленій представниками МЗС, Міндовкілля та Постійного представництва України при ООН та інших міжнародних організаціях в Страсбурзі.

«Країна, яка надає свою територію для вторгнення Росії, розміщення російських ракет та постійних бомбардувань, не повинна користуватись тими ж правами, що і країни, які сумлінно виконують усі положення Бернської Конвенції. Кожна ракета, запущена з Білорусі – це руйнування принципів міжнародного права та порушення положень Конвенції, яка покликана охороняти середовища існування флори та фауни. Чого вартий сам факт вторгнення з території Білорусі на територію Чорнобильської АЕС, що поставило під загрозу життя не тільки рідкісних видів та їх середовище, а й мільйони людей», – йдеться у спільній заяві, підготовленій Міністерством закордонних справ України, Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України спільно з Постійним представництвом України при ООН та інших міжнародних організаціях в Страсбурзі².

У результаті напруженої роботи дипломатів було ухвалено рішення про окрему декларацію, яка має на меті: 1) пайрішучіше засудити неспровокований і невинуватений акт агресії РФ проти України та втягнення Білорусі у війну, яка грубо порушує міжнародне право та Статут ООН і підриває міжнародну безпеку та стабільність; 2) визнати, що окрім трагедії масової загибелі українців, катастрофічної шкоди завдається довкіллю країни; 3) підтримати Україну в продовженні співробітництва за Конвенцією

¹ Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00W169BB23> (дата звернення 17. 02. 2023).

² У Бернській Конвенції про охорону дикої флори й фауни в Європі обмежили участь білорусі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-bernskii-konventsii-pro-okhoronu-dykoj-flory-i-fauny-v-ievropi-obmezhyly-uchast-biforusi> (дата звернення 17. 02. 2023).

ісля стабілізації ситуації. Також, Постійний комітет Конвенції звернувся до Секретаріату з проханням відстежувати участь та роботу Білорусі в інших конвенціях у рамках Ради Європи, щоб і надалі обмежувати її участь у всіх можливих робочих органах природоохоронних конвенцій¹. На жаль, для відновлення природних середовищ існування та видів в Україні знадобляться роки, а деякі види можуть бути втрачені назавжди. До того ж російська військова агресія ставить під загрозу виконання Україною усіх багатосторонніх довірливих угод, а позитивна робота, проведена нею у сфері захисту довкілля протягом останніх десятиліть, практично нівелюється Росією та Білоруссю.

Як уже зазначалося, міжнародно-правове регулювання захисту навколишнього середовища здійснюється багатьма нормативно-правовими актами, серед них слід виділити і положення, що забороняють завдати йому шкоди під час воєнних дій. Зокрема, це ч. 3 ст.35 Додаткового протоколу до Женевських Конвенцій від 8 червня 1977 р. в якій вказано, що «заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу»²; «Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище» та інші. Так, наприклад, відповідальність за порушення вищезгаданої Конвенції відповідно до ч. 3,4 ст. 5 цієї Конвенції може настати внаслідок розслідування, що має бути проведено Радою Безпеки ООН за скаргою однієї зі сторін³. Якщо взяти до уваги те, що РФ є постійним членом Ради Безпеки

¹ У Бернській Конвенції про охорону дикої флори й фауни в Європі обмежили участь білорусі. URL: <https://www.knu.gov.ua/news/u-bernskii-konventsii-pro-okhoronu-dykoj-flory-i-fauny-v-ievropi-obmezhyly-uchast-bilorusi> (дата звернення 17. 02. 2023).

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_199 (дата звернення 10. 02. 2023).

³ Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/C%h_XXVI_01p.pdf (дата звернення 11. 02. 2023).

ООН та має право вето на будь які її ініціативи та рішення, то притягнення її до відповідальності за порушення взятих на неї зобов'язань є малоімовірним. Тому необхідно позбавити її членства в Радбезі ООН.

Щодо визнання РФ екологічним агресором, то в міжнародному праві відсутній такий правовий статус, однак існує потреба його виокремлення у рамках загального статусу держави-агресора, що розпочала і веде неспровоковану війну проти іншої держави. Міжнародна спільнота засудила агресію Росії проти України в резолюціях, ухвалених переважною більшістю Генеральної Асамблеї ООН та Ради ООН з прав людини у жовтні 2022 р. та в лютому 2023 р. Погроза застосуванням сили або її застосуванням всупереч Статуту ООН є незаконними за міжнародним правом, а рішення вчинити акт агресії може призвести до міжнародної кримінальної відповідальності. Наразі саме міжнародна спільнота повинна «діяти», щоб забезпечити відповідальність за таке грубе порушення міжнародного права, задля зміцнення Статуту ООН і підтримки міжнародного порядку, що заснований на нормах права¹.

У Римському статуті, який є основою діяльності Міжнародного кримінального суду, визначено юрисдикцію Суду, що обмежується найбільш тяжкими злочинами, котрі викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; d) злочин агресії. Фактично РФ вчинила вже усі вищезгадані злочини. Незважаючи на те, що у цьому переліку відсутній окремий злочин – «екоцид», все ж, дії російських агресорів щодо знищення української природи можна кваліфікувати за іншої статтею. Згідно із ч. iv) ст. 8 Римського статуту «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка

¹ U.N. General Assembly should recommend creation of crime of Aggression Tribunal for Ukraine: Nuremberg is not the model. URL: <https://www.justsecurity.org/80545/u-n-general-assembly-should-recommend-creation-of-crime-of-aggression-tribunal-for-ukraine-nuremberg-is-not-the-model/> (дата звернення 12. 02. 2023).

буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою»¹.

Українська сторона, а саме Державна екологічна інспекція України, ще з перших днів повномасштабного вторгнення розпочала фіксацію таких злочинів, щоби в майбутньому передати ці докази до відповідних судових органів. Проте варто розуміти, що Міжнародний кримінальний суд притягує до відповідальності лише фізичних осіб, очільників держав, а не саму державу. Нагадаємо, що ані Україна, ані РФ не є учасниками Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС). В інтересах України необхідно внести зміни до Конституції України, адже статтею 125 КУ заборонено створення надзвичайних та особливих судів, а ст. 124 не допускає делегувати функції судів іншим органам чи посадовим особам. Наступним кроком потрібно визначити, на якій платформі утвориться цей трибунал – чи це буде міжнародна платформа на основі двосторонньої угоди між ООН та Україною. Раніше на подібній основі створювались Спеціальний суд для Сьєра-Леоне та Надзвичайні палати в судах Камбоджі. Для цього не потрібне схвалення Ради Безпеки ООН, а лише доручення Генеральному Секретареві ООН від Генеральної Асамблеї ООН на укладення двостороннього договору².

Ще однією можливою платформою створення є гібридний трибунал, що може бути створений Україною та Європейським Союзом. Так, нещодавно Європейській Парламент проголосував за резолюцію про створення спеціального трибуналу для РФ. Євросоюз вже мав досвід створення схожого гібридного варіанту із Косово. Однак трибунал, створений за рекомендацією Генеральної Асамблеї ООН, має низку явних переваг. Це був би найбільш багатосторонній підхід від Генеральної Асамблеї ООН, яка, враховуючи її рішучу підтримку резолюції щодо

¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. *Міжнародні суди. ООН*; Статут, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 15. 02. 2023).

² U.N. General Assembly should recommend creation of crime of Aggression Tribunal for Ukraine : Nuremberg is not the model. URL: <https://www.justsecurity.org/80545/u-n-general-assembly-should-recommend-creation-of-crime-of-aggression-tribunal-for-ukraine-nuremberg-is-not-the-model/> (дата звернення 25. 02. 2023).

агресії проти України в березні 2022 р. (141 країна-член «за» і лише 5 проголосували «проти»), має непогані перспективи для подальшого розвитку. Генеральна Асамблея ООН також є найбільш авторитетним органом, до якого можна звернутися за умов, коли Рада Безпеки паралізована правом вето Російської Федерації, як це відбувається зараз.

Окрім досягнення згоди щодо форми юрисдикційного органу, котрий ухвалюватиме рішення про визнання РФ екологічним агресором, варто також з'ясувати порядок встановлення та верифікації розмірів збитків, заподіяних нею довікляю України. Загалом міжнародні природоохоронні конвенції не містять уніфікованого підходу до відшкодування екологічної шкоди. Однак через зростання кількості інцидентів, що спричинили значне забруднення морського, прісноводного, повітряного середовища, окремі міжнародно-правові документи, зокрема, міжнародні конвенції про цивільну відповідальність, включили шкоду навколишньому середовищу окремим елементом відшкодування. Так, уперше екологічну складову шкоди було впроваджено в 1984 р. у Протоколі про зміну Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 р. Згадку про «екологічну» шкоду містить резолюція Ради Безпеки ООН № 687 про відповідальність Іраку за вторгнення в Кувейт 1991 р.¹ Практичне значення для України має також і те, що Компенсаційною Комісією ООН було застосовано методологію Оцінки еквівалентності природних середовищ існування (оселищ) Habitat Equivalency Analysis (HEA) для обчислення шкоди, заподіяної постраждалому природному середовищу від ведення бойових дій Іраком на території Кувейту.

Дієвим інструментом, що дасть змогу претендувати Україні на відшкодування екологічної шкоди, може слугувати Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., яка у ст. 6 передбачає зобов'язання кожної держави-сторони цієї Конвенції не вживати будь-яких навмисних дій, які могли би спричинити прямо або опосередковано шкоду культурній і природній спадщині, що знаходиться на території іншої держави-сторони цієї Конвенції. Україна як сторона цієї Конвенції має

¹ Медведєва М. Теоретичні та практичні аспекти... С. 133.

право звертатися до Комітету всесвітньої спадщини і залучати міжнародну підтримку для захисту цінностей культурної і природної спадщини нашої держави.

На нашу думку, аналізуючи екологічні збитки внаслідок воєнної агресії, варто також говорити про довкілля у найширшому розумінні – не лише про природні ландшафти, але й антропогенізовані, котрі впродовж кількох сторіч змінювалися під впливом діяльності багатьох поколінь українців та інших національностей, які заселяли територію сучасної України. Так, від війни суттєво потерпає природна і культурна спадщина України й у цьому прихована дуже серйозна загроза українській історії, збереженню її пам'яток. Адже по завершенню бойових дій можна буде із застосуванням сучасних технологій відбудувати економіку, міста, критичну інфраструктуру, але неможливо буде повернути до попереднього стану те, що було створено самою природою і руками людей, зокрема, об'єкти природно-заповідного фонду, городища, кургани та історико-культурні заповідники, які були зруйновані внаслідок бойових дій. Тому втрата таких об'єктів є непоправною і це загрожує національній ідентичності.

Відповідно до пункту 17 частини 1 ст. 1 Закону України № 2834-IX від 13 грудня 2022 р., що набрав чинності 1 січня 2023 р. «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»¹ українська національна ідентичність – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями.

Серед основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, є принцип наступності – нерозривного зв'язку з національною історією, культурою і традиціями українського народу². Втрата такого

¹ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України № 2834-IX від 13.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення 15. 02. 2023).

² Там само.

зв'язку, який базується на матеріальній та духовній історико-культурній та природній спадщині, є критично небезпечним для збереження української нації.

Важливою складовою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є національно-патріотичне виховання, яке охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. насамперед сфери освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізичної культури і спорту, тощо¹. Тому такими важливими для утвердження української національної та громадянської ідентичності є просвітницька робота і національно-патріотичне виховання в закладах освіти, культури та фізичного виховання.

Відповідно до пункту 5 ст. 9 цього закону духовно-моральне виховання здійснюється за такими напрямками, як, зокрема, популяризація та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України; та дбайливе ставлення до довкілля та природних ресурсів держави², що відповідає конституційному обов'язку кожного не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині та відшкодовувати завдані ним збитки, закріпленому у ст. 66 Конституції України.

Українське довкілля разом з історико-культурною спадщиною є проявом національної ідентичності українського народу. Росія сотнями років намагається зруйнувати нашу національну ідентичність, знищити українську культуру й українську мову, а тепер у повномасштабній війні проти України прагне знищити нашу державу, її природні ресурси, промисловість, житлову та соціальну інфраструктуру, тому збереження історико-культурного надбання і природної спадщини повинно стати одним з пріоритетів національної безпеки України як держави.

Носієм національної ідентичності є нація. Ярослав Грицак ще до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну був

¹ Там само.

² Там само.

переконаний, що найкращим доказом існування української нації є провал російської агресії. «Порятунок країни прийшов знизу, від самого суспільства. Незалежність України рятувала не держава, а нація – в існування якої багато хто не вірив або ж у ньому сумнівався»¹. Кращі представники української нації ціною власних життів сьогодні боронять свою державу, відстоюючи її незалежність і територіальну цілісність, захищаючи її історико-культурну спадщину та природні багатства.

Аналіз міжнародно-правових конвенцій та практичні аспекти діяльності міжнародно-правових інституцій засвідчують, що існують різні варіанти міжнародно-правових механізмів визнання РФ екологічним агресором, які матимуть наслідком виплату компенсацій за усю завдану шкоду довікільно Україні за рахунок заблокованих фінансових активів російських олігархів, причетних до воєнної агресії проти України. На нашу думку очевидною є потреба напрацювання Україною разом із коаліцією демократичних держав конкретних міжнародно-правових домовленостей і створення міжнародного юрисдикційного органу *ad hoc* для розслідування злочину агресії, вчиненого Росією проти України та притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності.

---

¹ Грицак Я. Подолати минуле : глобальна історія України. Київ, 2021. С. 399.